

แนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการการนวดแผนไทยในสถานพยาบาล จังหวัดจันทบุรี

GUIDELINES FOR DEVELOPING THE QUALITY OF THAI MASSAGE SERVICES IN HOSPITALS IN CHANTHABURI PROVINCE

ภาณุ ศรีวรรัตน์, ชมกฤษ พบประเสริฐ
สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดจันทบุรี

PANU SRIWORARAT AND CHOMPHUNUT PHOPPRASOEP
CHANTHABURI PROVINCIAL PUBLIC HEALTH OFFICE

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา และอุปสรรคในการให้บริการการนวดแผนไทย รวมทั้งศึกษาแนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการการนวดแผนไทยในสถานพยาบาลจังหวัดจันทบุรี กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 45 คน แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการให้บริการการนวดแผนไทยในจังหวัดจันทบุรี จำนวน 5 คน 2) กลุ่มเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานซึ่งเป็นหมอนวดแผนไทยประจำสถานพยาบาล จำนวน 15 คน และ 3) กลุ่มผู้ใช้บริการซึ่งเป็นประชาชนทั่วไปที่มาใช้บริการในสถานพยาบาล จำนวน 25 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก และแนวทางการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีการวิเคราะห์สรุปอุปนัยร่วมกับการวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร

ผลการวิจัยพบว่า สถานพยาบาลในจังหวัดจันทบุรีมีการจัดบริการการแพทย์แผนไทยเพื่อส่งเสริมสุขภาพ ป้องกันโรค รักษา และฟื้นฟูสุขภาพ โดยบริการหลัก ได้แก่ การนวดแผนไทย การประคบสมุนไพร การอบสมุนไพร และการใช้ยาสมุนไพร ภายใต้การกำกับดูแลของแพทย์แผนไทย อย่างไรก็ตาม พบปัญหาสำคัญ ได้แก่ การขาดแคลนบุคลากร งบประมาณไม่เพียงพอ ระบบการจัดบริการและการจูงใจยังไม่เป็นระบบ รวมถึงความแตกต่างของทักษะผู้ให้บริการที่ส่งผลต่อคุณภาพการบริการ และแนวทางการพัฒนาคุณภาพบริการควรมุ่งเน้นการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ ได้แก่ การวางแผน การปฏิบัติ การติดตามประเมินผล และการปรับปรุงพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ควบคู่กับการพัฒนาศักยภาพบุคลากร การกำหนดมาตรฐานบริการ การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ การเพิ่มการเข้าถึงบริการ และการจัดสภาพแวดล้อมบริการที่ปลอดภัยและได้มาตรฐาน เพื่อยกระดับคุณภาพการบริการอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ หน่วยงานภาครัฐควรส่งเสริมมาตรฐานการให้บริการการนวดแผนไทยที่ได้รับการรับรอง พร้อมสนับสนุนนโยบายและงบประมาณในการพัฒนาศักยภาพบุคลากร เพื่อยกระดับคุณภาพการบริการและสร้างความเชื่อมั่นแก่ประชาชนในการใช้บริการนวดแผนไทย

คำสำคัญ : นวดแผนไทย, การพัฒนา, คุณภาพบริการ, จันทบุรี

Abstract

This research was a qualitative study aimed at examining the current situation, problems, and obstacles in providing Thai traditional massage services, as well as exploring guidelines for improving the quality of Thai traditional massage services in healthcare facilities in Chanthaburi Province. The key informants consisted of 45 participants divided into three groups: (1) representatives from organizations related to Thai traditional massage services in Chanthaburi Province (5 persons), (2) operational staff who were Thai traditional massage practitioners working in healthcare facilities (15 persons), and (3) service users who were members of the general public receiving services in healthcare facilities (25 persons). The instruments used for data collection included in-depth interview forms and focus group discussion guidelines. The data were analyzed using inductive analysis together with documentary data analysis.

The findings revealed that healthcare facilities in Chanthaburi Province provide Thai traditional medicine services aimed at health promotion, disease prevention, treatment, and rehabilitation. The main services include Thai traditional massage, herbal compress, herbal steam therapy, and herbal medicine, which are conducted under the supervision of Thai traditional medicine physicians. However, several major problems and obstacles were identified, including shortages of personnel, insufficient budgets, unsystematic service management and appointment systems, and differences in the skills and experience of service providers that affect service quality. Guidelines for service quality improvement emphasize systematic management processes, including planning, implementation, monitoring and evaluation, and continuous improvement. In addition, developing personnel competencies, establishing service standards, improving communication with clients, increasing service accessibility, and providing safe and standardized service environments are essential to enhance the quality and sustainability of Thai traditional massage services.

Recommendations: Government agencies should promote certified standards for Thai traditional massage services and support policies and budgets for personnel capacity development in order to improve service quality and enhance public confidence in using Thai traditional massage services.

Keywords : Thai Massage, Development, Service Quality, Chanthaburi

บทนำ

การดูแลสุขภาพของประชาชนไทยในปัจจุบันให้ความสำคัญกับแนวคิดการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม โดยมีการบูรณาการการแพทย์แผนไทยเข้าสู่ระบบบริการสุขภาพของรัฐอย่างต่อเนื่อง กระทรวงสาธารณสุขได้ส่งเสริมบริการการแพทย์แผนไทย เช่น การนวดแผนไทย การอบสมุนไพร และการใช้ยาสมุนไพร ให้เป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพภายใต้ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า เพื่อเพิ่มทางเลือกในการรักษา ลดการพึ่งพายาเข้าและส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศ (Office of the National Economic and Social Development Council, 2025) ปัจจุบันมีสถานพยาบาลภาครัฐที่ให้บริการการแพทย์แผนไทยจำนวน 10,692 แห่งทั่วประเทศ ซึ่งสะท้อนการกระจายบริการอย่างครอบคลุมในระบบสาธารณสุข (Globin Med, 2022)

การให้บริการการแพทย์แผนไทยในระยะแรกมีลักษณะเป็นการผสมผสานกับระบบบริการของโรงพยาบาลและโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล โดยบริการที่พบมาก ได้แก่ การนวดแผนไทย การอบหรือประคบสมุนไพร และการใช้ยาสมุนไพร ซึ่งเป็นยาที่อยู่ในบัญชียาหลักแห่งชาติ นอกจากนี้ นโยบายด้านสุขภาพยังได้ส่งเสริมการพัฒนาระบบบริการ การพัฒนาบุคลากร และการจัดสรรทรัพยากรด้านการแพทย์แผนไทยอย่างเป็นระบบ ตามธรรมนูญว่าด้วยระบบสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2552 ภายใต้พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 เพื่อสนับสนุนการใช้และการพัฒนาภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก (สถาบันการแพทย์แผนไทยเบื้องต้น, 2559)

สำหรับจังหวัดจันทบุรี ซึ่งเป็นจังหวัดในภาคตะวันออก มีสถานพยาบาลภาครัฐประมาณ 138 แห่ง รองรับประชากรกว่า 5 แสนคน ส่งผลให้สถานพยาบาลของรัฐเป็นกลไกสำคัญในการให้บริการแพทย์แผนไทยแก่ประชาชนในพื้นที่ ทั้งนี้พบว่าประชาชนที่เข้ารับบริการในสถานพยาบาลภาครัฐประมาณร้อยละ 10 ได้รับการบริการการแพทย์แผนไทยโดยบริการด้านการรักษาและฟื้นฟูมีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 81.7

และการนวดแผนไทยมีสัดส่วนสูงที่สุด คิดเป็นร้อยละ 32.6 ของบริการทั้งหมด (Peltzer & Pengpid, 2016; Globin Med, 2022) อย่างไรก็ตาม ยังพบข้อจำกัดในระดับพื้นที่ เช่น ความแตกต่างของทรัพยากรระหว่างสถานพยาบาล มาตรฐานบริการที่ไม่สม่ำเสมอ ระยะเวลาการคอยบริการ และข้อจำกัดด้านบุคลากร ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อคุณภาพบริการและความพึงพอใจของผู้รับบริการ

นอกจากนี้ ข้อมูลเชิงประจักษ์เกี่ยวกับคุณภาพบริการนวดแผนไทยจากมุมมองของผู้รับบริการในจังหวัดจันทบุรียังมีอยู่อย่างจำกัด ดังนั้น การศึกษารังนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา และอุปสรรคในการให้บริการการนวดแผนไทย รวมทั้งศึกษาแนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการในสถานพยาบาลจังหวัดจันทบุรี เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนามาตรฐานการให้บริการและยกระดับคุณภาพระบบบริการสุขภาพในระดับพื้นที่

วัตถุประสงค์

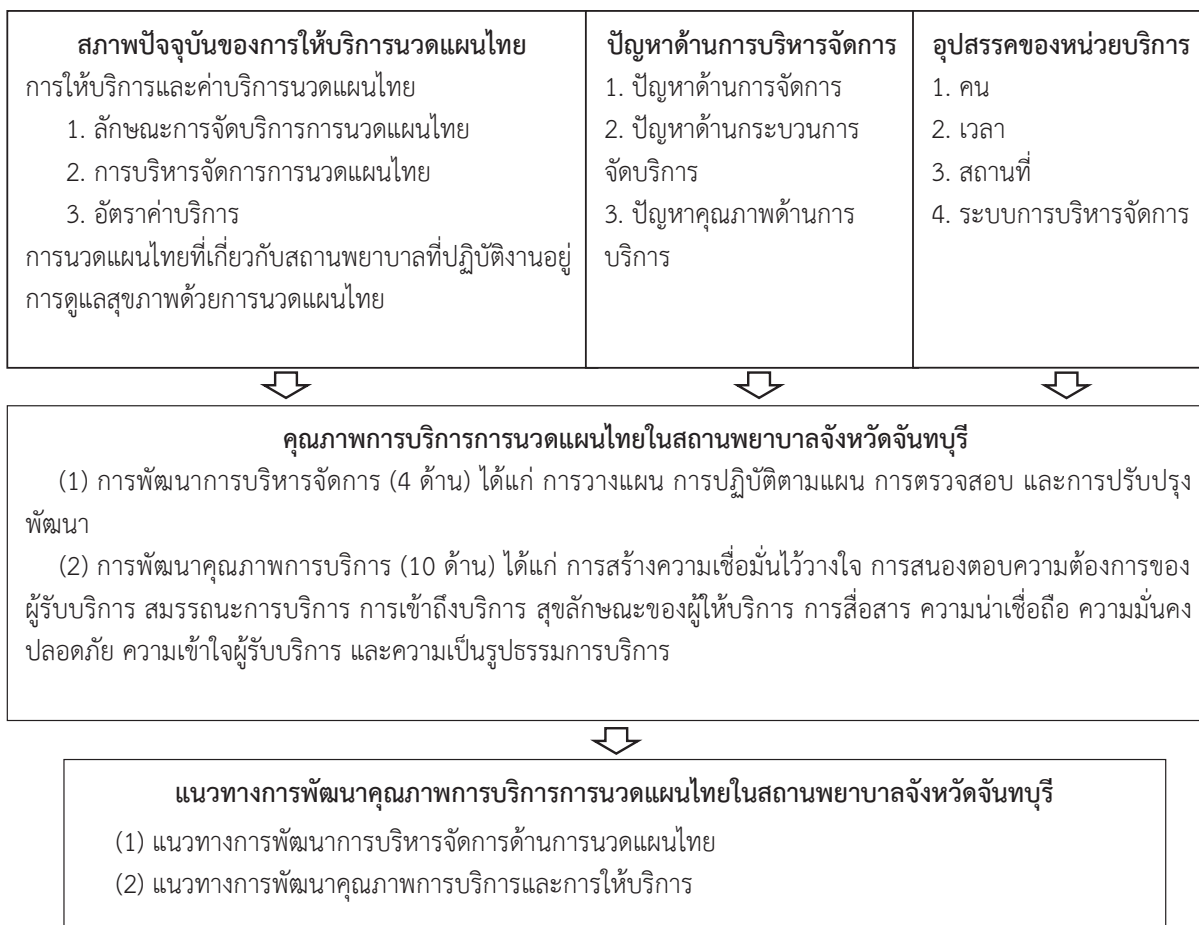
1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาและอุปสรรคในการให้บริการการนวดแผนไทยในสถานพยาบาลจังหวัดจันทบุรี
2. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการการนวดแผนไทยในสถานพยาบาลจังหวัดจันทบุรี

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ผลการศึกษาทำให้ทราบสภาพการจัดและปัญหาการจัดบริการการนวดแผนไทยในสถานพยาบาลและแนวทางในการพัฒนาการบริการให้เป็นที่พึงพอใจของผู้รับบริการ
2. สถานพยาบาลสามารถใช้ข้อมูลจากการวิจัยเป็นแนวทางในการพัฒนาการบริการการนวดแผนไทยให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น
3. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถใช้ผลการวิจัยเป็นข้อมูลในการส่งเสริมพัฒนาการบริการการนวดแผนไทยในสถานพยาบาลที่อยู่ในความรับผิดชอบ

กรอบแนวคิด

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการการนวดแผนไทยในสถานพยาบาลจังหวัดจันทบุรี ผู้วิจัยได้กรอบแนวคิดในการศึกษา ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 แนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการการนวดแผนไทยในสถานพยาบาล จ.จันทบุรี

วิธีการศึกษา

รูปแบบการวิจัย ซึ่งการวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งใช้เวลาในการทบทวนวรรณกรรมเก็บข้อมูลดำเนินการวิจัยและทำรูปแบบระหว่างเดือนกรกฎาคม 2568 ถึง มกราคม 2569

ประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการให้บริการนวดแผนไทยในสถานพยาบาลที่ผ่านการประเมินมาตรฐานการแพทย์แผนไทย โดยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากสถานพยาบาลจำนวน 5 แห่ง ได้แก่ คลินิกแพทย์แผนไทย

และการแพทย์ทางเลือก โรงพยาบาลพระปกเกล้า ซึ่งคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เนื่องจากเป็นโรงพยาบาลศูนย์ที่มีผู้ใช้บริการจำนวนมากและมีรูปแบบบริการที่หลากหลาย และโรงพยาบาลชุมชนอีก 4 แห่ง ได้แก่ โรงพยาบาลขลุง โรงพยาบาลเขาคิชฌกูฏ โรงพยาบาลมะขาม และโรงพยาบาลท่าใหม่ ซึ่งคัดเลือกโดยการสุ่มแบบจับฉลากเพื่อให้ได้ตัวแทนของสถานพยาบาลระดับชุมชนในจังหวัดจันทบุรี ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 45 คน แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หัวหน้ากลุ่มงานหรือผู้รับผิดชอบงานนวดแผนไทย จากสถานพยาบาลทั้ง 5 แห่ง แห่งละ 1 คน รวม 5 คน เนื่องจากเป็นผู้กำหนดนโยบายและกำกับดูแลการจัดการบริการ

2. กลุ่มเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน (Casual Informants) ได้แก่ หมอนวดแผนไทยประจำสถานพยาบาล แห่งละ 3 คน รวม 15 คน คัดเลือกแบบบังเอิญ (Accidental Sampling) จากผู้ปฏิบัติงานที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เพื่อสะท้อนประสบการณ์จริงในการให้บริการ

3. กลุ่มผู้ใช้บริการ (General Informants) ได้แก่ ประชาชนที่มาใช้บริการนวดแผนไทย แห่งละ 5 คน รวม 25 คน คัดเลือกแบบบังเอิญ (Accidental Sampling) จากผู้ใช้บริการที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เพื่อสะท้อนมุมมอง ความพึงพอใจ และข้อเสนอแนะต่อคุณภาพการให้บริการนวดแผนไทยในสถานพยาบาล

เกณฑ์การคัดเลือกอาสาสมัครเข้าร่วมโครงการ (Inclusion Criteria)

1. เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก 3 กลุ่ม ได้แก่ (1) กลุ่มหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการให้บริการนวดแผนไทย คือ หัวหน้ากลุ่มงานหรือผู้รับผิดชอบ (2) กลุ่มเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งเป็นหมอนวดแผนไทยประจำสถานพยาบาล และ (3) กลุ่มผู้ใช้บริการนวดแผนไทย อายุ 25-60 ปี และเคยใช้บริการในสถานพยาบาล

2. มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ สามารถสื่อสาร ฟัง อ่าน และเขียนได้

3. ไม่มีภาวะเจ็บป่วยรุนแรงที่เป็นอุปสรรคต่อการเข้าร่วมการวิจัย

4. ยินยอมและสมัครใจเข้าร่วมโครงการวิจัยจนสิ้นสุดการศึกษา.

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ และแนวทางการสนทนากลุ่ม แสดงผลได้ดังนี้

1. แบบสัมภาษณ์

1.1 แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structure Interview) ซึ่งผู้ให้ข้อมูล คือ หัวหน้ากลุ่มงานหรือผู้รับผิดชอบประสานงานที่เกี่ยวข้อง แนวการสัมภาษณ์ ได้แก่ การให้บริการและค่าบริการ ปัญหาการจัดการ แนวทางการพัฒนาการบริหารจัดการนวดแผนไทย แนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการนวดแผนไทย

1.2 แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structure Interview) แบ่งออกเป็น 2 ชุด คือ แบบสัมภาษณ์กลุ่มผู้ปฏิบัติ และแบบสัมภาษณ์ผู้มาใช้บริการ แต่ละชุดแบ่งออกเป็นตอน ดังนี้

1.2.1 แบบสัมภาษณ์กลุ่มผู้ปฏิบัติ ซึ่งเป็นหมอนวดแผนไทย แนวการสัมภาษณ์ ได้แก่ การนวดแผนไทย ที่เกี่ยวกับสถานพยาบาลที่ปฏิบัติงานอยู่ การดูแลสุขภาพ ด้วยการนวดแผนไทย ปัญหาการจัดการบริการและอุปสรรคของหน่วยบริการต่างๆ แนวทางการพัฒนาการบริหารจัดการนวดแผนไทย และแนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการนวดแผนไทยในสถานพยาบาล

1.2.2 แบบสัมภาษณ์ผู้มาใช้บริการ มีแนวการสัมภาษณ์ ได้แก่ ปัญหาการจัดการบริการและอุปสรรคของหน่วยบริการต่างๆ และแนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการนวดแผนไทย

2. การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ทั้งหมดจำนวน 5 คน ซึ่งผู้ให้ข้อมูล คือ หัวหน้ากลุ่มงานหรือผู้รับผิดชอบประสานงานที่เกี่ยวข้อง โดยแบบสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม ใช้สัมภาษณ์กับกลุ่มเป้าหมายเพื่อเก็บข้อมูลแนวคิดและร่วมกันพิจารณาแนวทางการพัฒนาการบริหารจัดการการนวดแผนไทย การพัฒนาคุณภาพการบริการการนวดแผนไทย รวมถึงปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ในการพัฒนาคุณภาพการบริการการนวดแผนไทย

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 3 กลุ่ม ได้แก่

(1) กลุ่มหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (2) กลุ่มเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน และ (3) กลุ่มผู้ใช้บริการ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory observation) โดยมีขั้นตอนการดำเนินการดังต่อไปนี้

1. ขั้นเตรียมการ

1.1 ศึกษาและทบทวนเอกสาร งานวิจัย และแนวคิดที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้กำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยและพัฒนาเครื่องมือวิจัย

1.2 ศึกษาบริบทของภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการนวดแผนไทย เพื่อทำความเข้าใจลักษณะและรูปแบบการให้บริการในสถานพยาบาล รวมถึงศึกษาปัญหาและกระบวนการจัดการบริการนวดแผนไทยเพื่อนำมากำหนดประเด็นคำถามสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม โดยใช้คำถามปลายเปิดให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

1.3 เตรียมเครื่องมือและอุปกรณ์สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูล เช่น แบบสัมภาษณ์ แบบบันทึก และเอกสารที่เกี่ยวข้อง อีกทั้งการขอรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ และขออนุญาตดำเนินการวิจัยจากสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดจันทบุรี พร้อมประสานงานกับหน่วยงานและสถานพยาบาลที่เป็นแหล่งข้อมูล

2. ขั้นตอนการ ดำเนินการ โดยดำเนินการดังนี้

2.1 ผู้วิจัยประสานงานและแนะนำตนเองกับผู้ให้ข้อมูล พร้อมทั้งชี้แจงวัตถุประสงค์ ขั้นตอน และกระบวนการดำเนินการวิจัย โดยขอความยินยอมจากผู้ให้ข้อมูลในการเข้าร่วมการวิจัย และให้ผู้ให้ข้อมูลลงนามในเอกสารแสดงความยินยอมเข้าร่วมการวิจัย พร้อมทั้งชี้แจงการรักษาความลับและการเก็บรักษาข้อมูล

2.2 ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม พร้อมทั้งบันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการสังเกตภาคสนามอย่างเป็นระบบ รวมทั้งรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน หมอนวดแผนไทย และผู้ใช้บริการ

2.3 หลังจากเสร็จสิ้นการวิจัย ผู้วิจัยจะเก็บรักษาเอกสารและข้อมูลที่เกี่ยวข้องไว้เป็นระยะเวลา 1 ปี และจะดำเนินการทำลายเอกสารเมื่อครบกำหนดระยะเวลาดังกล่าว

3. การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม

ดำเนินการกับผู้ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง โดยดำเนินการในช่วงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2568 ซึ่งแบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในสถานพยาบาล ดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกกับหัวหน้ากลุ่มงานหรือผู้รับผิดชอบการให้บริการนวดแผนไทยในสถานพยาบาล โดยมีประเด็นการสัมภาษณ์ ได้แก่ การใช้บริการและค่าบริการนวดแผนไทย และปัญหาในการจัดการบริการนวดแผนไทย

นอกจากนี้ยังดำเนินการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ในประเด็นดังต่อไปนี้ แนวทางการพัฒนาการบริหารจัดการการนวดแผนไทย แนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการนวดแผนไทย และปัญหาและอุปสรรคในการให้บริการ

กลุ่มผู้ปฏิบัติงาน (Casual Informants) ดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ปฏิบัติงานด้านการนวดแผนไทย โดยมีประเด็นการสัมภาษณ์ ได้แก่ การให้บริการนวดแผนไทยในสถานพยาบาล การดูแลสุขภาพด้วยการนวดแผนไทย ปัญหาในการจัดการบริการนวดแผนไทย แนวทางการพัฒนาการบริหารจัดการการนวดแผนไทย และแนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการนวดแผนไทย

กลุ่มผู้ใช้บริการ (General Informants) ดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ใช้บริการนวดแผนไทย โดยมีประเด็นการสัมภาษณ์ ได้แก่ ปัญหาในการใช้บริการนวดแผนไทย และแนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการนวดแผนไทย ทั้งนี้ การสัมภาษณ์ใช้คำถามปลายเปิดและสามารถปรับเปลี่ยนประเด็นคำถามตามบริบท บทบาท และประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

ผู้วิจัยได้จัดทำหนังสือขออนุญาตจากกลุ่มงานการแพทย์ไทยและการแพทย์ทางเลือกถึงผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน เพื่อปรึกษาหาทางปรับปรุงแก้ไขส่วนที่บกพร่อง ตรวจสอบความเหมาะสมของข้อความ ความชัดเจนของภาษา และความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย จากนั้นผู้วิจัยได้นำข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญมาปรับปรุงแก้ไขแบบสัมภาษณ์ให้มีความเหมาะสมมากยิ่งขึ้น ก่อนที่จะนำไปใช้เก็บข้อมูลในพื้นที่ต่อไป มีการตรวจสอบความตรงของเนื้อหา (Content Validity) ระหว่างข้อความถามกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย จากนั้นนำผลการประเมินมาหาค่าดัชนีความสอดคล้อง โดยกำหนดเกณฑ์ได้ค่า IOC มากกว่า 0.81 ทุกข้อ

การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลโดยใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) จากหลายแหล่งข้อมูล ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม รวมทั้งการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลกับผู้ใช้ข้อมูล (Member Checking) เพื่อให้ข้อมูลที่ได้รับความถูกต้องและสะท้อนข้อเท็จจริงมากที่สุด

การพิทักษ์สิทธิกลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยให้ความสำคัญต่อการพิทักษ์สิทธิของกลุ่มตัวอย่าง โดยได้จัดทำเอกสารชี้แจงวัตถุประสงค์การวิจัยและเอกสารยินยอมเข้าร่วมการวิจัย เพื่อให้ผู้ใช้ข้อมูลทราบว่า ข้อมูลที่ได้รับจะถูกเก็บเป็นความลับและใช้เพื่อการวิจัยเท่านั้น ทั้งนี้ผู้เข้าร่วมมีสิทธิตัดสินใจเข้าร่วมหรือถอนตัวได้โดยสมัครใจ ไม่มีการบังคับใดๆ งานวิจัยนี้ได้รับการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ จังหวัดจันทบุรี/เขตสุขภาพที่ 6 เลขที่โครงการ CTIREC 057/68

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกต และข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยใช้วิธีการวิเคราะห์สรุปอุปนัย ร่วมกับการวิเคราะห์เอกสาร โดยเริ่มจากการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล จากนั้นจัดหมวดหมู่

ข้อมูลตามประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย อ่านและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างละเอียดเพื่อค้นหารูปแบบหรือประเด็นสำคัญ จัดกลุ่มข้อมูลที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน และสังเคราะห์เป็นประเด็นหลักของการวิจัย พร้อมทั้งนำข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องมาประกอบการวิเคราะห์และอธิบายผลการศึกษา

ผลการศึกษา

1. ผลการศึกษาด้านสภาพปัจจุบัน ปัญหา และอุปสรรคในการจัดบริการการนวดแผนไทยในสถานพยาบาลจังหวัดจันทบุรี จากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มกับผู้ใช้ข้อมูล พบว่า

1) สภาพปัจจุบันของหน่วยบริการนวดแผนไทยสถานพยาบาลในจังหวัดจันทบุรีมีการจัดบริการการแพทย์แผนไทยเพื่อส่งเสริมสุขภาพ ป้องกันโรค รักษา และฟื้นฟูสุขภาพของประชาชน โดยบริการหลัก ได้แก่ การนวดแผนไทย การประคบสมุนไพร การอบสมุนไพร และการใช้ยาสมุนไพร ภายใต้การกำกับดูแลของแพทย์แผนไทย หน่วยบริการมีการประเมินอาการก่อนรับบริการและให้คำแนะนำด้านสุขภาพแก่ผู้รับบริการ โดยผู้ให้บริการต้องผ่านการอบรมตามมาตรฐานที่กำหนด (KI-01, CI-02) การรักษา มักใช้การนวดร่วมกับการประคบสมุนไพรเพื่อบรรเทาอาการปวดเมื่อยและส่งเสริมการไหลเวียนโลหิต ดังที่ผู้ใช้ข้อมูลกล่าวว่า “การนวดแผนไทยช่วยให้ผู้ป่วยลดอาการปวดเมื่อยและรู้สึกผ่อนคลายมากขึ้น” (CI-01) โดยมีค่าบริการเฉลี่ยประมาณ 200-250 บาทต่อครั้ง ใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง และมีผู้ใช้บริการเฉลี่ยประมาณ 120-160 รายต่อเดือนต่อผู้ให้บริการ 1 คน แสดงให้เห็นว่าการนวดแผนไทยเป็นบริการสุขภาพที่ได้รับความนิยมในพื้นที่ ดังคำกล่าวของผู้ใช้บริการว่า “พอมานวดที่โรงพยาบาลแล้วอาการดีขึ้น จึงมาใช้บริการเป็นประจำ” (CI-07)

2) ปัญหาในการจัดบริการการนวดแผนไทยปัญหาการจัดบริการสามารถแบ่งได้เป็น 3 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านการจัดการ พบการขาดแคลนบุคลากรและงบประมาณ ทำให้จำนวนผู้ให้บริการไม่เพียงพอต่อความต้องการ ส่งผลให้

เกิดปัญหาการจัดคิวและระยะเวลาารอคอย เช่น “จำนวนผู้ให้บริการไม่เพียงพอต่อความต้องการ ทำให้การจัดคิวคนมีข้อจำกัด” (KI-02) (2) ด้านกระบวนการบริการ พบว่าการให้บริการยังขาดระบบที่ชัดเจน เช่น ขั้นตอนการรับบริการ การประเมินอาการ และระบบการจองคิวยังใช้แบบ Manual ทำให้ผู้รับบริการเข้าถึงบริการได้ยาก (KI-04) และ (3) ด้านคุณภาพบริการ พบว่าคุณภาพการนัดแตกต่างกันตามทักษะและประสบการณ์ของผู้ให้บริการ ส่งผลให้ผลลัพธ์การรักษาไม่สม่ำเสมอ ดังที่ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า “หมอนวดแต่ละคนมีทักษะและประสบการณ์ต่างกันทำให้ผลลัพธ์แตกต่างกัน” (CI-12)

3) อุปสรรคของหน่วยบริการนวดแผนไทยอุปสรรคสำคัญ ได้แก่ ข้อจำกัดด้านสถานที่ บุคลากร งบประมาณ และระบบการบริหารจัดการ เช่น พื้นที่ให้บริการไม่เพียงพอ บุคลากรไม่สอดคล้องกับจำนวนผู้รับบริการ และงบประมาณในการพัฒนาสถานที่หรืออุปกรณ์จำกัด ดังที่ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า “งบประมาณมีน้อย ทำให้การพัฒนาสถานที่และการจัดบริการมีข้อจำกัด” (KI-05) โดยสรุป ปัญหาหลักของการจัดบริการนวดแผนไทย คือ การขาดแคลนบุคลากร งบประมาณ ระบบการจัดบริการที่ยังไม่เป็นระบบ และความแตกต่างของคุณภาพการให้บริการ ซึ่งส่งผลต่อประสิทธิภาพและการเข้าถึงบริการของประชาชน.

2. ผลการศึกษาด้านแนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการการนวดแผนไทยในสถานพยาบาลจังหวัดจันทบุรี พบว่า

แนวทางการพัฒนาการบริหารจัดการการนวดแผนไทยในสถานพยาบาลจังหวัดจันทบุรีควรดำเนินการตามกระบวนการบริหารจัดการ 4 ด้าน ได้แก่ การวางแผน การปฏิบัติตามแผน การตรวจสอบ และการปรับปรุงพัฒนา โดยในด้านการวางแผนควรกำหนดนโยบาย เป้าหมาย และแผนการดำเนินงานที่ชัดเจน รวมถึงการพัฒนาศักยภาพบุคลากรและมาตรฐานการให้บริการอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ผู้ให้ข้อมูลรายหนึ่งกล่าวว่า “ควรมีการกำหนดวิสัยทัศน์และพันธกิจเกี่ยวกับงานบริการ รวมถึงวิเคราะห์สถานการณ์และวางแผนการดำเนินงาน” (KI-01) ในด้านการปฏิบัติตามแผน

ควรมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของบุคลากรอย่างชัดเจน มีการสื่อสารแผนงานและจัดสรรทรัพยากรอย่างเหมาะสม โดยผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า “การมอบหมายงานและสื่อสารแผนให้ทุกคนเข้าใจตรงกัน จะช่วยให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพ” (CI-02) และในขณะเดียวกัน ควรมีการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานอย่างสม่ำเสมอ เพื่อนำข้อมูลมาใช้ในการปรับปรุงการให้บริการ โดยผู้ให้ข้อมูลระบุว่า “มีการประเมินคุณภาพและรับฟังความคิดเห็นจากผู้มารับบริการ เพื่อนำมาพัฒนาการให้บริการ” (KI-03) โดยสรุป การพัฒนาการบริหารจัดการการนวดแผนไทยควรมุ่งเน้นการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่การวางแผน การปฏิบัติ การติดตาม ประเมินผล และการปรับปรุงพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เพื่อยกระดับคุณภาพบริการและสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้รับบริการ

และแนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการการนวดแผนไทยในจังหวัดจันทบุรีประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญหลายด้าน ได้แก่ การสร้างความเชื่อมั่นไว้วางใจของผู้รับบริการ การพัฒนาสมรรถนะของผู้ให้บริการการสนองตอบต่อความต้องการของผู้รับบริการ การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ การเข้าถึงบริการที่สะดวก และการจัดสภาพแวดล้อมบริการที่ปลอดภัยและเป็นมาตรฐาน โดยผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า “สถานบริการต้องผ่านการประเมินมาตรฐาน และผู้ให้บริการต้องมีความรู้และทักษะที่ได้รับการรับรอง” (KI-01) นอกจากนี้ ผู้ให้บริการควรมีทักษะการสื่อสารและการดูแลผู้รับบริการอย่างเหมาะสม ดังที่ผู้ปฏิบัติงานกล่าวว่า “ควรอธิบายขั้นตอนการนวดและให้คำแนะนำในการดูแลตนเองหลังการนวด เพื่อให้ผู้รับบริการเข้าใจและเกิดความเชื่อมั่น” (CI-09) ขณะเดียวกัน ผู้รับบริการให้ความสำคัญกับมาตรฐาน ความสะอาด และความปลอดภัยของสถานบริการ โดยระบุว่า “สถานที่ต้องสะอาด มีอุปกรณ์ได้มาตรฐาน และมีขั้นตอนการบริการที่ชัดเจน” (GI-13) ดังนั้น การพัฒนาคุณภาพการบริการควรมุ่งเน้นทั้งด้านบุคลากร ระบบการให้บริการ และสิ่งแวดล้อมของสถานบริการ เพื่อให้การนวดแผนไทยมีคุณภาพ มาตรฐาน และสร้างความเชื่อมั่นแก่ผู้รับบริการอย่างยั่งยืน

อภิปรายผล

สภาพปัจจุบัน ปัญหา อุปสรรคในการให้บริการ การนวดแผนไทยในสถานพยาบาลจังหวัดจันทบุรี ผลการศึกษาพบว่า การให้บริการการนวดแผนไทยในสถานพยาบาลจังหวัดจันทบุรีมีการดำเนินงานภายใต้แนวคิดการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม (Holistic Health Care) ครอบคลุมทั้งด้านการส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค การรักษาพยาบาล และการฟื้นฟูสภาพ โดยสถานพยาบาลมีการพัฒนาศักยภาพบุคลากรและนำเทคโนโลยีมาสนับสนุนการให้บริการ ส่งผลให้สามารถเพิ่มขีดความสามารถในการดูแลสุขภาพประชาชนได้อย่างเหมาะสม ทั้งนี้เนื่องมาจากนโยบายของภาครัฐที่ส่งเสริมการบูรณาการการแพทย์แผนไทยเข้าสู่ระบบบริการสุขภาพ อย่างไรก็ตามยังพบข้อจำกัดด้านบุคลากร งบประมาณ และทรัพยากรในการให้บริการ ซึ่งส่งผลให้การให้บริการไม่สามารถรองรับจำนวนผู้รับบริการที่เพิ่มขึ้นได้อย่างเพียงพอ ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับ ขนิษฐา ชัยสุวรรณ และทรงคุณ จันทจร (2560) ที่พบว่า การนวดแผนไทยมีพัฒนาการจากภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่การจัดการเรียนการสอนและการให้บริการอย่างเป็นระบบแต่ยังมีข้อจำกัดด้านศักยภาพและมาตรฐานของผู้ให้บริการ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับ สุภัทรชัย ชูประเสริฐ (2565) ที่พบว่า การจัดบริการนวดแผนไทยในหน่วยบริการสุขภาพจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนด้านบุคลากร งบประมาณ และวัสดุอุปกรณ์จากหน่วยงานภาครัฐเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามมาตรฐานบริการ อีกทั้งยังสอดคล้องกับ พรทิพย์ ศรีสุข และสมชาย บุญศรี (2561) ที่พบว่า การพัฒนาระบบบริการการแพทย์แผนไทยในโรงพยาบาลชุมชนต้องอาศัยการบริหารจัดการที่เป็นระบบและการพัฒนาศักยภาพบุคลากรอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งสอดคล้องกับ กนกวรรณ แก้วคำ และสุภาพร จันทรงาม (2562) ที่พบว่าปัจจัยด้านบุคลากร เครื่องมืออุปกรณ์ และกระบวนการให้บริการมีผลต่อคุณภาพการให้บริการนวดแผนไทยในสถานบริการสุขภาพ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับ ธนพร สุวรรณศรี และประเสริฐ ชัยกิจ (2564) ที่พบว่าพัฒนาระบบบริการการแพทย์แผนไทยในโรงพยาบาลของรัฐจำเป็นต้องดำเนินการ

ควบคู่ทั้งด้านการบริหารจัดการทรัพยากร การพัฒนาศักยภาพบุคลากร และการกำหนดมาตรฐานการบริการที่ชัดเจน รวมถึงแนวทางของ กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก (2563) ที่ระบุว่าพัฒนาระบบบริการการแพทย์แผนไทยในสถานพยาบาลควรดำเนินการอย่างบูรณาการทั้งด้านบุคลากร ระบบบริหารจัดการ และมาตรฐานการบริการ เพื่อให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการด้านสุขภาพของประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. แนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการการนวดแผนไทยในสถานพยาบาลจังหวัดจันทบุรี จากผลการศึกษาพบว่า แนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการการนวดแผนไทยในสถานพยาบาลจังหวัดจันทบุรีควรมุ่งเน้นการพัฒนาระบบบริการสุขภาพแบบองค์รวม โดยให้ความสำคัญทั้งด้านบุคลากร งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ และมาตรฐานการให้บริการ เพื่อให้การนวดแผนไทยสามารถใช้เป็นทางเลือกในการส่งเสริม ป้องกัน รักษา และฟื้นฟูสุขภาพของประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เนื่องจากความนิยมของประชาชนในการใช้บริการการแพทย์แผนไทยเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับนโยบายของภาครัฐที่ส่งเสริมการบูรณาการการแพทย์แผนไทยเข้าสู่ระบบบริการสาธารณสุขในสถานพยาบาลของรัฐ ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับ สุภัทรชัย ชูประเสริฐ (2565) ที่พบว่า การจัดบริการนวดแผนไทยที่มีคุณภาพจำเป็นต้องมีการสนับสนุนด้านบุคลากร งบประมาณ และวัสดุอุปกรณ์ รวมถึงการดำเนินงานตามมาตรฐานด้านสถานที่ บุคลากร และกระบวนการให้บริการ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับ ขนิษฐา ชัยสุวรรณ และทรงคุณ จันทจร (2560) ที่พบว่า การพัฒนาผู้ให้บริการนวดแผนไทย ควรดำเนินการอย่างเป็นระบบภายใต้แนวคิดการพัฒนาทรัพยากรบุคคลตามแนวทาง 5P ได้แก่ Policy, Practice, Polite, Perfect และ Promotion เพื่อยกระดับมาตรฐานวิชาชีพและสร้างความเชื่อมั่นแก่ผู้รับบริการ อีกทั้งยังสอดคล้องกับ วรางคณา ศรีสุข และคณะ (2562) ที่พบว่าพัฒนาคุณภาพบริการการแพทย์แผนไทย

ในโรงพยาบาลชุมชนจำเป็นต้องอาศัยการบริหารจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมและการพัฒนาศักยภาพบุคลากรอย่างต่อเนื่อง รวมถึง ปัญหา แสงสุวรรณ และคณะ (2564) ที่พบว่าคุณภาพบริการนวดแผนไทยมีความสัมพันธ์กับทักษะของผู้ให้บริการ มาตรฐานสถานที่ และระบบการควบคุมคุณภาพบริการ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวทางของ กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก (2563) และ มาตรฐานโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลด้านการแพทย์แผนไทย (รพ.สส.พท.) ที่กำหนดให้หน่วยบริการต้องพัฒนาระบบบริการด้านการแพทย์แผนไทยอย่างเป็นระบบ ทั้งด้านสถานที่ บุคลากร เครื่องมืออุปกรณ์ และกระบวนการบริการ เพื่อให้การให้บริการมีคุณภาพปลอดภัย และสามารถตอบสนองต่อความต้องการด้านสุขภาพของประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สรุปผล

ปัจจุบันสถานพยาบาลในจังหวัดจันทบุรีมีการให้บริการนวดแผนไทยเพื่อส่งเสริมสุขภาพ เช่น การนวดไทย การประคบสมุนไพร และการใช้ยาสมุนไพร โดยมีการพัฒนาความรู้และทักษะของผู้ให้บริการอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม ยังพบปัญหาและอุปสรรค ได้แก่ การขาดแคลนบุคลากรเมื่อเทียบกับจำนวนผู้รับบริการ ระบบการจัดคิวและขั้นตอนการให้บริการที่ยังไม่เป็นระบบ รวมถึงข้อจำกัดด้านงบประมาณ ทรัพยากร และการประชาสัมพันธ์ข้อมูลบริการ และสำหรับแนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการ ควรมีการพัฒนาการบริหารจัดการและวางแผนการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ ส่งเสริมศักยภาพของผู้ให้บริการ และพัฒนาคุณภาพการบริการในด้านต่างๆ เช่น การสร้างความเชื่อมั่น การตอบสนองความต้องการของผู้รับบริการ การสื่อสาร การเข้าถึงบริการ ความปลอดภัย และความน่าเชื่อถือ เพื่อยกระดับมาตรฐานการให้บริการนวดแผนไทยและส่งเสริมสุขภาพของประชาชนอย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1. สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมมาตรฐาน คุณภาพ และการบริหารจัดการบริการนวดแผนไทย โดยนำผลการวิจัยไปใช้เป็นแนวทางพัฒนาระบบบริการในสถานพยาบาล เพื่อยกระดับคุณภาพและสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ประชาชน

2. หน่วยงานด้านการแพทย์แผนไทยและสถานพยาบาลในจังหวัดจันทบุรีควรนำผลการศึกษาไปใช้ในการส่งเสริม อนุรักษ์ และพัฒนาภูมิปัญญาการนวดแผนไทย ควบคู่กับการกำกับมาตรฐานการให้บริการ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสุขภาพของประชาชนในพื้นที่

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาการบูรณาการการแพทย์แผนไทย ร่วมกับการแพทย์สมัยใหม่ในสถานพยาบาลทั้งภาครัฐ และเอกชนในจังหวัดจันทบุรี

2. ควรศึกษาการติดตามอาการไม่พึงประสงค์จากการใช้ลูกประคบสมุนไพรในผู้รับบริการ

3. ควรศึกษาการประยุกต์ใช้ความรู้การแพทย์แผนไทย ร่วมกับระบบสารสนเทศ เพื่อพัฒนาระบบดูแล รักษา และฟื้นฟูด้านการนวดแผนไทยในระดับจังหวัด

เอกสารอ้างอิง

- กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. (2563). *แผนพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2564*. กรุงเทพฯ: กระทรวงสาธารณสุข.
- กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. (2564). *มาตรฐานโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลด้านการแพทย์แผนไทย (รพ.สส.พท.)*. กรุงเทพฯ: กระทรวงสาธารณสุข.

- กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. (2568). รายงานสถานการณ์การแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกของประเทศไทย. ในการประชุมวิชาการการแพทย์แผนไทยแห่งชาติ ครั้งที่ 20 (น. 45-60). กรุงเทพฯ: กระทรวงสาธารณสุข.
- กนกวรรณ แก้วคำ, และ สุภาพร จันทรงาม. (2562). ปัจจัยที่มีผลต่อคุณภาพการให้บริการนวดแผนไทยในสถานบริการสุขภาพ. *วารสารสาธารณสุขศาสตร์*, 49(1), 77-88.
- ปิยะนุช แสงสุวรรณ, และคณะ. (2564). ปัจจัยที่มีผลต่อคุณภาพการให้บริการนวดแผนไทยในสถานบริการสุขภาพ. *วารสารสาธารณสุขศาสตร์*, 51(1), 65-78.
- พรทิพย์ ศรีสุข, และ สมชาย บุญศรี. (2561). การพัฒนารูปแบบการจัดบริการการแพทย์แผนไทยในโรงพยาบาลชุมชน. *วารสารวิจัยระบบสาธารณสุข*, 12(3), 356-367.
- วรางคณา ศรีสุข, สมชาย บุญศรี, และคณะ. (2562). การพัฒนารูปแบบการจัดบริการการแพทย์แผนไทยในโรงพยาบาลชุมชน. *วารสารวิจัยระบบสาธารณสุข*, 13(2), 210-221.
- ธนพร สุวรรณศรี, และ ประเสริฐ ชัยกิจ. (2564). การพัฒนาระบบบริการการแพทย์แผนไทยในโรงพยาบาลของรัฐ. *วารสารการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก*, 19(2), 120-132.
- ชนัญญา ชัยสุวรรณ, และ ทรงคุณ จันทจร. (2560). การพัฒนาผู้ให้บริการนวดแผนไทยในสังคมไทย. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*, 36(2), 150-162.
- สุภัทรชัย ชูประสูติ. (2565). รูปแบบการบริหารและการจัดการนวดแผนไทยที่พึงประสงค์ในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล จังหวัดนครศรีธรรมราช. *วารสารการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก*, 20(1), 45-56.
- สถาบันการแพทย์แผนไทย. (2559). *การพัฒนาระบบบริการการแพทย์แผนไทยในระบบสาธารณสุข*. กรุงเทพฯ: กระทรวงสาธารณสุข.
- สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ. (2552). *ธรรมนูญว่าด้วยระบบสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2552*. นนทบุรี: สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ.
- GlobinMed. (2022). *Traditional and complementary medicine services in Thailand*. Retrieved December 25, 2025, from <https://www.globinmed.com>
- Office of the National Economic and Social Development Council. (2025). *Thailand national development strategy and health system policy*. In *The National Conference on Thailand Development Strategy* (pp. 10-25). Bangkok: NESDC.
- Peltzer, K., & Pengpid, S. (2016). *The use of traditional, complementary and alternative medicine among patients in Thailand: A cross-sectional study*. *Journal of Multidisciplinary Healthcare*, 9, 1-8.